

KOLTAI JÚLIA

NEMZETI IDENTITÁS A KÜLÖNBÖZŐ FÖLDRAJZI-NEMZETISÉGI ALC SOPORTOK KÖZÖTT

A nemzeti identitás meghatározása a magyar-szlovák és a magyar-ukrán határ mentén élő nemzetiségi csoportok körében komplex probléma. Ezt ugyanis egyrészt az emberek azon ország iránt érzett kötődésének jellege határozza meg, melynek állampolgárai, másrészt azonban a nemzetiségi hovatartozásuk is befolyásolja a nemzeti identitásukat. A határmentiség problémája a fenti kettősséget csak fokozza, hiszen a kutatás során vizsgált szlovákiai és ukrainai magyarok esetében nemzetiségük országa fizikailag is könnyen megközelíthető. Éppen ezért fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a földrajzi-nemzetiségi csoportok között mennyiben hasonló a kérdezettek nemzeti identitása, és mely törésvonalak mentén körvonalazódnak eltérések.

A földrajzi-nemzetiségi hovatartozás alapján a kutatás adataiból hat csoport definiálható, melyek a következők: magyarországi magyarok a magyar-szlovák határ mentén, magyarországi magyarok a magyar-ukrán határ mentén, szlovákiai szlovákok, szlovákiai magyarok, ukrainai ukránok és ukrainai magyarok.

A kérdezettek nemzeti identitása a kérdőívben szereplő alábbi kérdések alapján operacionalizálható: Ahhoz, hogy valaki <magyarnak/szlováknak/ukránnak> számíton, az kell, hogy...

- Élete nagy részében <magyarok/szlovákok/ukránok> között éljen.
- <Magyar/szlovák/ukrán> állampolgár legyen.
- <Magyarországon/Szlovákiában/Ukrajnában> szülessen.
- Anyanyelve <magyar/szlovák/ukrán> legyen.
- <Magyar/szlovák/ukrán> szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon.
- Önmagát <magyarnak/szlováknak/ukránnak> tartsa.
- Legalább az egyik szülője <magyar/szlovák/ukrán> legyen.
- Érezze magáénak a <magyar/szlovák/ukrán> kultúrát.
- Tisztelje a <magyar/szlovák/ukrán> nemzeti zászlót.

A válaszadók 1-től 4-ig terjedő skálán értékelhették a fenti szempontokat, ahol a válaszlehetőségek a következők voltak: 1 – egyáltalán nem ért egyet; 2 – inkább nem ért egyet; 3 – inkább egyetért; 4 – teljes mértékben egyetért. Fontos kiemelni, hogy minden szempont arra az országra vonatkozott, ahol a kérdezett él, így például az ukrainai magyarok esetében Ukrajnára.¹ A kérdé-

sek mögött az első három esetben az államnemzeti koncepció bújik meg, míg a többi kérdés a kultúrnemzeti koncepciót méri.²

Kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy mennyire hasonló tényezőkből tevődik össze az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok nemzeti identitása, és hogy van-e különbség az egyes csoportok között a nemzeti identitás tekintetében. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, mely csoportok hasonlóak és melyek különbözőek a fenti két kutatási kérdés tekintetében. A válaszok megtalálására a Strukturális Egyenletek Modellezésének (Structural Equation Modelling) módszerét használtuk.

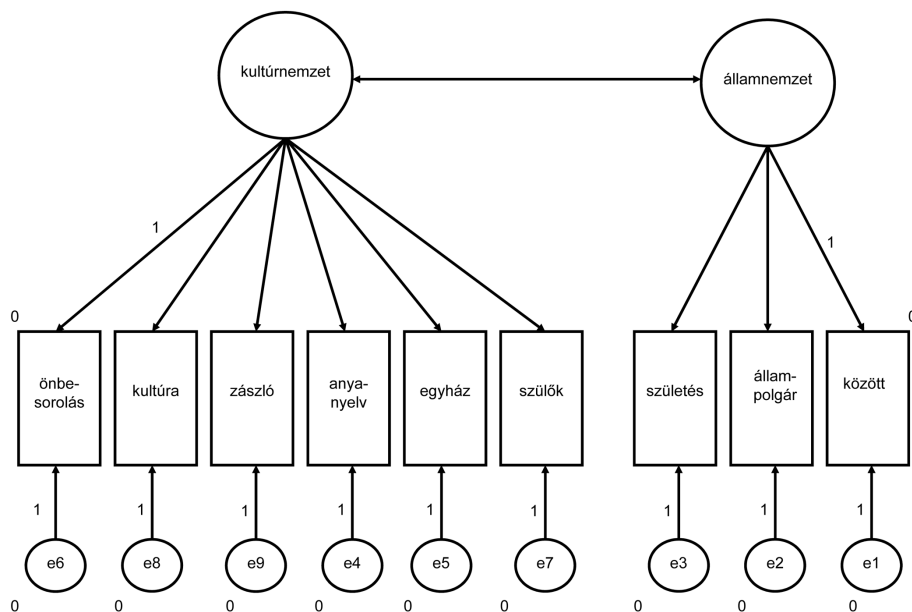
A nemzeti identitás mérése a határ mentén élők körében

Még mielőtt elvégeznénk a csoportok összehasonlítását, meg kell vizsgálnunk, hogy azon elmélet, melyben az első három válasszal mérjük az államnemzeti koncepciót, a többivel pedig a kultúrnemzeti koncepciót, fennáll-e a határ mentén élők sokaságán. Első lépésben tehát megvizsgáltuk, hogy földrajzi-nemzetiségi csoportoktól függetlenül a fent bemutatott kilenc, nemzeti identitással kapcsolatos kérdésből melyek azok, amelyek összeállnak egy-egy látens összetett mérőszámmá, melyek a – valamilyen koncepció alapján képzett – nemzeti identitást mérik. Célunk az volt, hogy az államnemzeti és a kultúrnemzeti koncepciót külön kezeljük, tehát arra törekedtünk, hogy két látens összetett mérőszámot alkossunk: egyet az államnemzeti és egyet a kultúrnemzeti koncepcióra. Az elemzés ezen lépésében a Strukturális Egyenletek Modellezésének mérési modelljét készítettük el megerősítő faktoranalízis (*confirmatory factor analysis*) segítségével. A mérési modell elkészítésekor arra törekszünk, hogy megállapítsuk, a fenti változókból melyek azok, amik egy összetett mérőszámot alkotnak. Az előzetes elméleti koncepció ellenére ugyanis sokszor megtörténik, hogy az általunk elképzelt modell nem illeszkedik az adatokra, így az elméleti modell nem állja meg a helyét az empirikus eredményekben.

Ahogy azt az 1. ábrán is láthatjuk, célunk az volt, hogy az államnemzeti és kultúrnemzeti koncepciót ne egy elkülönült térben határozzuk meg, hanem egymással összefüggésben. A megerősítő faktoranalízistől azt várjuk, hogy az első három elem csak az államnemzeti koncepcióhoz, a többi válaszkategória pedig csak a kultúrnemzeti koncepcióhoz tartozzon, azonban azt is feltételezzük, hogy a két látens változó (az államnemzet és a kultúrnemzet összetett mérőszáma) kapcsolatban van egymással. (Ez utóbbi feltételezést jelöljük a két látens változó közti oda-vissza nyíllal, mely a korreláció meglétére utal.)

1. ábra

A nemzeti identitás államnemzeti és kultúrnemzeti koncepciójának modellje

A kérdés csak az, hogy ez az általunk felépített modell az emberek fejében is így áll-e össze, tehát hogy az államnemzeti és kultúrnemzeti koncepció a válaszkategóriák alapján készült adatokon is létrejön-e.

A megerősítő faktoranalízis esetében többféle mérőszámot használtunk a modell illeszkedésének tesztelésére. Ennek az az oka, hogy nagyon sok különböző mérőszám létezik, melyeknek azonban mind megvan a maga előnye és hátránya. A többféle lehetőség közül most két olyan mérőszámot veszünk figyelembe, melyek teljesen különböző alapon tesztelik a modell illeszkedését és általánosan elfogadottnak tekinthetők.

Az első, általunk is használt mérőszám, az úgynevezett Comparative Fit Index (CFI), mely egy olyan esethez képest nézi a modellünk illeszkedését, amelyben a változók teljesen függetlenek egymástól, így összetett mérőszámot sem alkotnak. A CFI értéke 0 és 1 között mozoghat, és akkor állítjuk, hogy modellünk jól illeszkedik az adatokra, ha értéke legalább 0,9 (igazán jó illeszkedésről 0,95-ös vagy azt meghaladó CFI érték esetén beszélhetünk).

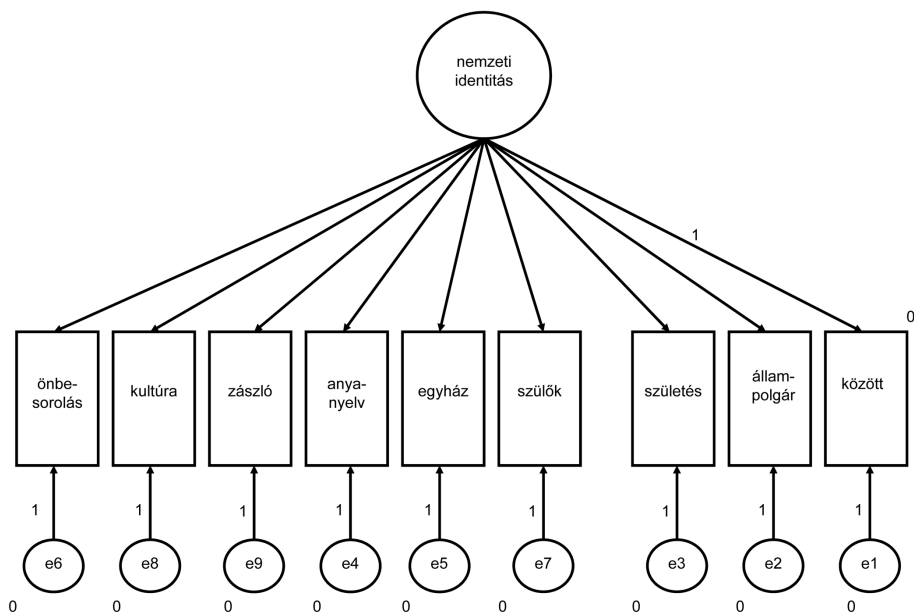
A második mérőszám, melyet a modell illeszkedésének tesztelésére használtunk, az úgynevezett Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA). Ez a mérőszám nem egy másik modellhez hasonlítja a modellünk illeszkedését, hanem csak az adatokhoz. Ilyen értelemben tehát az RMSEA

nem relatív, hanem abszolút értelemben mutatja a modellünk illeszkedését. Ezen mérőszám értéke is 0 és 1 között mozoghat, és akkor állítjuk, hogy modellünk jól illeszkedik az adatokra, ha értéke kisebb vagy egyenlő mint 0,05. Ez utóbbi állítás tesztelésére (tehát hogy az RMSEA értéke a vizsgált alapsokaságban is kisebb-e, mint 0,05) egy külön tesztet használunk, melynek neve P-Value of Close Fit (PCLOSE), mely szintén 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Akkor mondhatjuk, hogy az RMSEA értéke az alapsokaságban is kisebb, mint 0,05, ha a PCLOSE értéke nagyobb mint 0,5 (de minél magasabb, annál biztosabban állíthatjuk). Ezen, összesen három mérőszám segítségével teszteltük a modellünk illeszkedéseit.³ A mérőszámok különbözőségét figyelembe véve csak akkor fogadtunk el illeszkedőnek egy modellt, ha mindhárom mérőszám értéke megfelelt a konvención alapuló határértékeknek.

Az eredmények sajnos nem igazolják az elsődleges elméletünket. Az 1. ábrán bemutatott modell illeszkedése ugyanis egyik mérőszám alapján sem volt megfelelő. A CFI értéke nem érte el a 0,9-et (értéke 0,842), az RMSEA értéke nagyobb, mint 0,05 (értéke 0,064) és ezt a PCLOSE érték is megerősíti, ami a lehető legkisebb értéket vette fel (nullát). Az elméleti modellünk tehát nem illeszkedik az adatokra. Az eredmények azt mutatják, hogy a rossz illeszkedés oka az, hogy egyes elemek nemcsak az adott látens változóhoz tartoznak: a modell illeszkedését ugyanis csak úgy lehetne javítani, ha bizonyos válaszkategóriák mind az államnemzeti, mind a kultúrnemzeti koncepcióba beletartoznának. Úgy tűnik tehát, hogy a nemzeti identitás államnemzeti és kultúrnemzeti koncepciója az emberek gondolkodásában nem válik el élesen egymástól. Ezt erősítik korábbi kutatási eredmények is, melyek bár más módszerrel készültek, a koncepciók különbségében/egyeztetésében hasonló következtetésekre jutottak. Örkény és Székelyi európai országok összehasonlító vizsgálatakor azt találták, hogy az államnemzeti és kultúrnemzeti koncepció nem képez két külön látens változót, sokkal inkább egy összetett mérőszámot alkot.⁴

A rossz illeszkedés okainak vizsgálata és a korábbi kutatási eredmények azonban egy újabb koncepció felé segíthetnek bennünket. Attól még ugyanis, hogy a nemzeti identitás e két koncepciója a határ mentén élő emberek fejében nem válik el egymástól, Örkény és Székelyi alapján⁵ feltételezhetjük, hogy a változók mégis ugyanazt az egy látens fogalmat, nevezetesen a nemzeti identitást mérik. Ezt a gondolatot erősíti az is, hogy a modellünk illeszkedését azzal javíthattuk volna, ha egyes válaszkategóriákat mind a két koncepcióhoz hozzárendelünk. Vizsgáljuk meg tehát, hogy mi történik, ha azt feltételezzük, hogy az összes kérdés ugyanazt a látens változót, a nemzeti identitást méri. Módosított elméleti modellünket a 2. ábra mutatja.

2. ábra
A nemzeti identitás egyváltozós modellje

Az elmélet, miszerint az egyes változók együttesen a nemzeti identitást mint látens változót mérik, szintén nem nyert igazolást az adatok alapján. A vizsgált mérőszámok egyike sem igazolta, hogy modellünk illeszkedne az adatokra, sőt a mérőszámok értéke kifejezetten romlott. A CFI statisztika értéke 0,602, az RMSEA értéke 0,100 és ennek megfelelően a PCLOSE értéke a felvehető legkisebb (0,000), ami azt bizonyítja, hogy az RMSEA értéke a populációban nem kisebb, mint a kritikus 0,05. Eszerint tehát a vizsgált változóink nem alkotnak összetett mérőszámot, sem az államnemzeti-kultúrnemzeti koncepciót figyelembe véve, sem anélkül. Kérdés azonban, hogy ez azt jelenti-e, hogy a korábbi kutatásoknál jól működő válaszkategóriák ezen a mintán nem alkalmasak a látens változó(k) operacionalizálására.

Mivel feltételeztük, hogy a kutatás során mért változó – ha nem is minden, de egy része – alkalmas lehet a nemzeti identitás mérésére, ezért tovább vizsgáltunk, megpróbálva kiszűrni azon válaszkategóriákat, melyek a határ mentén élők csoportjában leképezik a válaszadók nemzeti identitását. (Ezt a törekvésünket támasztották alá azon kutatások is, melyek során nemzetközi összehasonlító elemzésekből kiderült, hogy a különböző országokban a nemzeti identitás részét nem képezi például a vallás vagy az ott mért politikai önbesorolás.⁶ A próbálkozások során végül négy válaszkategória maradt,

melyek együttállása létrehozott egy látens változót, ezek pedig a következők voltak (3. ábra):

Ahhoz, hogy valaki <magyarnak/szlováknak/ukránnak> számítson, az kell, hogy...

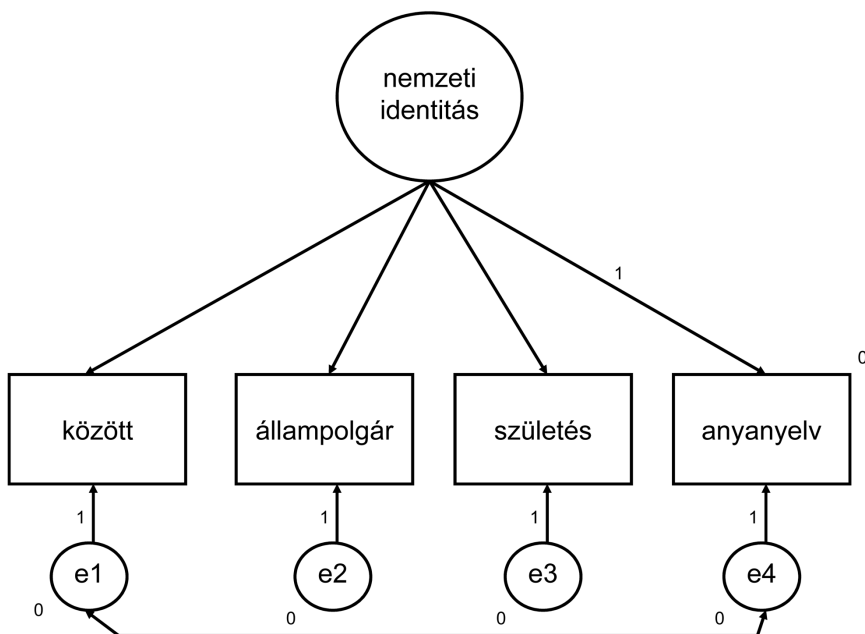
- Élete nagy részében <magyarok/szlovákok/ukránok> között éljen.
- <Magyar/szlovák/ukrán> állampolgár legyen.
- <Magyarországon/Szlovákiában/Ukrajnában> szülessen.
- Anyanyelve <magyar/szlovák/ukrán> legyen.

Ahogy láthatjuk, a három államnemzeti koncepcióba illeszkedő változó mind bent maradt a nemzeti identitást alkotó válaszkategóriák között, ezek mellé pedig az anyanyelv ismerete csatlakozott. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar-szlovák és a magyar-ukrán határ mentén élők esetében az adott országra vonatkozó nemzeti identitást alkotó változók között az államnemzet koncepciójával kapcsolatos szempontok dominálnak. Annak fényében, hogy a külföldi magyarok (akik többségében magyar anyanyelvűek) is a vizsgálat részét képezték, különösen érdekes, hogy mindehhez az anyanyelv kritériuma társult. (Megjegyzendő azonban, hogy a szlovákiai és az ukrainai magyarok az 1202 fős mintából kevesebb mint 400 főt képviseltek, így válaszaik aránya mindösszesen a minta harmadát teszi ki.) Másrésztől azonban egy ország – különösen a nemzetállami koncepcióra erősen törekvő közép-, kelet-európai térségben – hivatalos nyelvén keresztül is erőteljesen definiálja magát, melynek ismerete az állammal való ügyintézéshez elengedhetetlen. (Ezt erősítik a korábbi kutatási eredmények is, melyek alapján Dél-Szlovákiában az ott élő magyar nemzetiségiek majd' háromnegyede nem tud a hivatalos helyzetekben csak magyar nyelven ügyeket intézni.⁷ Ebből a szempontból tehát nem meglepő, hogy éppen a nyelv volt az, amely együttállást mutatott az államnemzet különböző válaszkategóriáival.

A 3. ábrán látható modell illeszkedése megfelelő volt, a CFI értéke még a 0,95-öt is meghaladta (értéke 0,988), az RMSEA pedig megfelelő mértékben a 0,05-ös határérték alatt volt (értéke 0,037), amit a magas (0,900-es) PCLOSE érték is alátámasztott. Látható azonban, hogy az illeszkedés eléréséhez szükséges volt egy előre nem tervezett kapcsolatot is beépíteni a modellbe. Ez pedig az „élete nagy részében <magyarok/szlovákok/ukránok> között éljen” és az „anyanyelve <magyar/szlovák/ukrán> legyen” változók hibatagjai közti korreláció volt. Ahhoz, hogy ezt a korrelációt értelmezni tudjunk, szükséges, hogy megismerjük a Strukturális Egyenletek Modellezésének (SEM) logikáját. A SEM modellek az útmodellekhez hasonlóan működnek: minden, a modellben szereplő nyíl egy regressziós hatást jelent, a modellt tehát egymással összefüggő regressziós egyenletek sorozata adja. A mérési modellben a megerősítő faktoranalízisnél – hasonlóan a feltáró (*exploratory*) faktoranalízishez – azt feltételezzük, hogy a látens változót alkotó indikátorokat a modellben szereplő változók közül csak a látens változó befolyásolja,

magyarázza. Azonban természetesen azt nem feltételezhetjük, hogy más, a modellben nem szereplő hatások egyáltalán nem befolyásolják a válaszkategóriákat. A modellen kívüli hatások mérésére ezért minden egyes indikátor mellett szerepel egy hibatarag, amely azon hatások összességét foglalja magában, melyeket a modellben nem szerepeltettünk. A hibatarag tehát egy olyan regresszióban, ahol a válaszkategória a függő változó és a látens változó a független, a meg nem magyarázott részt jelöli. Így a kapcsolat a „között” és az „anyanyelv” változó hibataragai között arra utal, hogy van valamely harmadik változó, mely mindkettőt magyarázza. Ilyen külső magyarázó tényező lehet például az adott ország kultúrája, mely az összetett mérőszám elkészítésében ugyan nem játszik szerepet, de erősen kapcsolódhat mindkét, a korrelációval összekötött változóhoz.

3. ábra
A nemzeti identitás jól illeszkedő mérési modellje

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a nemzeti identitás mint látens változó a magyar-szlovák és a magyar-ukrán határ mentén élők esetében a következő változókból tevődik össze: anyanyelv, születés, állampolgárság és az, hogy az ország tagjai között éljen valaki. Kiinduló elméletünkhöz képest nem alkotja viszont részét az ország nyelvén szertartásokat vezető egyház-

hoz tartozás, az önidentifikáció, a szülők származása, a kultúra vagy az ország zászlajának tisztelete.

A nemzeti identitás különbségei a földrajzi-nemzetiségi csoportok között

A nemzeti identitás modelljének definiálása azonban csak az első lépés volt kutatási kérdéseink megválaszolásához. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, milyen különbségek vannak az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok között a nemzeti identitás tekintetében, azt kellett először megvizsgálnunk, hogy egyáltalán azonos módon épül-e fel a nemzeti identitás mint összetett mérőszám a különböző csoportokban. Ha például a szlovákiai szlovákoknál az anyanyelv hatása sokkal erősebb, mint az ukrainai magyaroknál, ahol viszont az állampolgárság számít inkább, akkor felmerül a probléma, hogy mást mér a két látens változó az egyik és a másik csoportban, így összehasonlításuk sem releváns. Ahhoz, hogy összehasonlíthassuk a csoportokat, vagy ahhoz, hogy kiderüljön, mely csoportok összehasonlíthatóak, három kritériumnak kell megfelelni.

Az első a konfigurális állandóság, melynek tesztelésekor megvizsgáltuk, hogy ugyanazok a változók alkotják-e az összetett mérőszámot minden csoportban. Ennek a kritériumnak a modellünk megfelelt, mivel a 3. ábrán látható modell mind a hat földrajzi-nemzetiségi csoportot magában foglaló adatokhoz illeszkedik.

A második kritérium a metrikus állandóság megléte. Ennek során azt vizsgáltuk, hogy a nemzeti identitásból az azt alkotó válaszkategóriák felé tartó regressziós együtthatók (kvázi faktor-eredmények) megegyeznek-e az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportokban. Amennyiben ezek az együtthatók egyenlők, annyiban megállapíthatjuk, hogy a metrikus állandóság fennáll. Az együtthatók egyenlőségének tesztelése során a modellben feltételeztük, hogy az egyes regressziós együtthatók megegyeznek a földrajzi-nemzetiségi csoportokban, és azt vizsgáltuk, hogy a korábban elfogadott, konfigurális modellben kapott értékekhez képest romlik-e a modell illeszkedése. A CFI statisztika esetében 0,01-es vagy annál kisebb romlás (csökkenés) esetén állítjuk, hogy nem romlik a modell illeszkedése az egyenlőség megkötésével; míg az RMSEA esetében 0,015-nél kisebb romlás (növekedés) esetén mondjuk ki ugyanezt. A metrikus állandóság tesztelésekor is akkor döntünk úgy, hogy a modell illeszkedése nem romlott jelentősen, ha mind a két mérőszám változása megfelel a kritériumoknak. Amennyiben a nemzeti identitás esetén a csoportok között egyenlővé tesszük az egyes regressziós együtthatókat (kvázi faktor-eredményeket), azt láthatjuk, hogy a modellünk illeszkedése nagymértékben romlik (2. táblázat): a CFI értéke 0,047-tel (0,941-re) romlik, az RMSEA értéke pedig 0,017-tel nő (0,054-re, mely meghaladja a

kritikus 0,05-ös értéket is). Úgy tűnik tehát, hogy nem igaz, hogy minden földrajzi-nemzetiségi csoportban egyenlő módon jön létre a nemzeti identitás látens fogalma. Mindazonáltal ahhoz, hogy összehasonlíthassuk az egyes csoportokat, elégséges az is, ha részleges metrikus állandóságot tapasztalunk, tehát nem az összes, a nemzeti identitást alkotó válaszkategória együtthatója egyezik meg az összes csoportban, hanem legalább kettő (ide számítva az állampolgárságot is, melynek együtthatóját 1-re fixáltuk, hogy a modellt identifikálni tudjuk). A legjobb illeszkedést mutató modellt az „anyanyelv”, a „közös” és a „születés” változók mutatták, azonban még ez a modell sem felelt meg az illeszkedés romlását mérő kritériumoknak (2. táblázat): bár az RMSEA értéke csak 0,001-gyel nőtt (0,038-ra), a CFI értéke viszont 0,012-vel csökkent (értéke 0,976 lett). Látható tehát, hogy a részleges metrikus állandóságot feltételező modellünk ugyan meglehetősen hasonló illeszkedést mutat a konfigurális állandóság modelljével, azonban a mérőszámok alapján nem állíthatjuk, hogy nem jelentősen rosszabb annál. Megnézve a konfigurális modell regressziós együtthatóit (1. táblázat), arra a következtetésre juthatunk, hogy az okok elsősorban abban keresendők, hogy az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok között más és más a nemzeti identitás összetétele. Ez alapján tehát megpróbáltunk a földrajzi-nemzetiségi csoportok között olyan alcsoportokat keresni, amelyek között hasonlóan konstruálódik meg a nemzeti identitás. Ez a próbálkozásunk már sikerrel járt. Az első alcsoportot a magyar-szlovák határ mentén élő magyarországi magyarok, a magyar-ukrán határ mentén élő magyarországi magyarok és az ukrainai magyarok alkották. Ezen csoportok esetében megvalósult a részleges metrikus állandóság úgy, hogy az „anyanyelv”, a „születés” és a „között” változókhoz tartozó regressziós együtthatók megegyeztek egymással. (Sőt a bármely határ mentén élő magyarországi magyarok esetében mind a négy együttható egyenlő.) A második alcsoportot a szlovákiai szlovákok és az ukrainai ukránok alkották, melyek között az „állampolgárság” kivételével mind a három regressziós együttható megegyezett. Ennek a modellnek a mérőszámok alapján nem romlott jelentősen az illeszkedése a konfigurális állandóság modelljéhez képest (2. táblázat): a CFI értéke mindössze 0,008-cal csökkent (értéke 0,980), az RMSEA értéke pedig egyáltalán nem változott (értéke 0,037 maradt). Úgy tűnik tehát, hogy az egyetlen csoportot, amely semelyik másikkal nem hasonlít a nemzeti identitás konstrukciójának tekintetében, a szlovákiai magyarok alkotják. Lássuk tehát, hogy mennyiben tér el a két alcsoport nemzeti identitásának összetétele.

1. táblázat

A regressziós együtthatók (kvázi faktor-eredmények) értékei
a földrajzi-nemzetiségi alcsoportokban az egyes válaszkategóriáknál

	élete nagy részében <magyarok/szlovákok/ ukránok> között éljen	állampolgár legyen	az országban szülessen	anyanyelve az ország nyelve legyen
szlovák- magyar határon magyarországi magyar	4,104	3,761	4,037	1,000
szlovákiai magyar	6,154	13,469	13,535	1,000
szlovákiai szlovák	2,037	0,327	2,569	1,000
ukrán-magyar határon magyarországi magyar	3,599	4,307	3,475	1,000
ukrajnai magyar	4,504	6,397	5,422	1,000
ukrajnai ukrán	1,859	2,188	2,462	1,000

Az 1. táblázatban a regressziós együtthatókat láthatjuk az egyes alcsoportokban. Az anyanyelvre vonatkozó válaszkategória esetében nem vizsgálhatjuk a különbségeket, mivel a modell identifikálása érdekében ezen regressziós együtthatókat 1-re rögzítettük.⁸ A többi válaszkategória esetében, bár az együtthatók az alcsoportokon belül különbözőnek tűnnek, statisztikai értelemben mégis egyenlőnek mondhatók. Ezt például úgy értelmezhetjük, hogy a bármely határ mentén élő magyarországi magyarok és az ukrajnai magyarok együtthatói az „élete nagy részében az ország állampolgárai között éljen” válaszkategória esetén (melyek értéke 4,104; 3,599 és 4,504 a három csoportban) statisztikai értelemben nem különböznek egymástól, hiszen amikor egyenlővé tesszük őket, a feltétel nem rontja a modell illeszkedését.

Az 1. táblázat alapján azt állíthatjuk, hogy az első alcsoportban (mely a magyarországi magyarokat és az ukrajnai magyarokat tartalmazza), mind a „között”, mind pedig a „születés” változók regressziós együtthatói magasabbak, mint a második alcsoportban (mely a szlovák és az ukrán nemzetiségűeket tömöríti magában). Az országhoz tartozók között töltött idő és az adott országban születés tehát meghatározóbb a nemzeti identitás szempontjából a magyarországi és az ukrajnai magyarok esetében, mint a szlovákoknál vagy az ukránoknál, ahol ezek a tényezők kevésbé fontosak a nemzeti identitás kialakulásakor. Erre a tényre magyarázatként szolgálhat az, hogy a határ mentén élő szlovákok és ukránok számára a trianoni határátrendezés nem járt negatív következményekkel: nem élték meg azt, hogy nemzetük tagjai

egyik pillanatról a másikra egy idegen ország állampolgárai lettek. A magyarok esetében viszont ez a trauma sokszor azzal a következménnyel járt, hogy akár csak pár kilométeren múlt, hogy valaki abban az országban maradt-e, amelyhez addig is tartozott. Éppen ezért a születés és az ország tagjainak közösségében töltött idő felértékelődik, amikor nemzeti identitásukról van szó. Az eredmények elemzésekor kiemelendő még, hogy a szlovákiai magyarok a nemzeti identitást alkotó elemek súlyát tekintve azért nem hasonlítanak egyik alcsoporthoz sem, mert a nemzeti identitás kialakításakor a másik két csoport tagjaihoz képest sokkal erősebben esik latba a három, állammemzeti koncepciót mérő válaszkategória. A fenti magyarázatot tovább folytatva tehát úgy tűnik, hogy a trianoni traumatizálódás a felvidéki magyarok esetében sokkal intenzívebben ment végbe, mint a magyarországi vagy a kárpátaljai magyarok esetében.

Az összehasonlítást lehetővé tevő harmadik kritérium az úgynevezett skaláris állandóság meglétére vonatkozik. Ennek tesztelésekor azt vizsgáltuk, hogy – a fentiekben már említett – összefüggő regressziós egyenletek sorozatában a nemzeti identitást mérő válaszkategóriához tartozó tengelymetszetek (konstansok) is egyenlők-e. Az illeszkedés mérőszámaiban bekövetkezett változások kritériumai megfeleltek a metrikus állandóságnál is alkalmazottakkal, annyi különbséggel, hogy az illeszkedés változását ebben az esetben nem a konfigurális, hanem a metrikus állandóság illeszkedő modelljéhez képest néztük. Elsőként itt is megpróbálkoztunk a teljes skaláris állandóság tesztelésével, tehát azzal, hogy egyenlővé tettük a hat földrajzi-nemzetiségi csoport között az egyes válaszkategóriákhoz tartozó tengelymetszetek nagyságát. Az elfogadott metrikus modellhez képest azonban a modell illeszkedése jelentősen romlott (2. táblázat): a CFI értéke 0,102-vel csökkent (0,878-ra, ami a 0,90-es küszöbértéket is alulmúlta), az RMSEA értéke pedig jelentősen, 0,026-tal nőtt (0,063-ra, ami a kritikus 0,05-nél is nagyobb). Ahogy a metrikus állandóságnál, úgy a skaláris esetben is elfogadható a részleges skaláris állandóság. Eszerint, ha legalább két válaszkategória tengelymetszeténél egyezést találunk a csoportok között (beleértve azt is, melyet nullára rögzítettünk), akkor lehetőségünk nyílik a csoportok közti összehasonlításra. A skaláris állandóság tesztelésénél a legjobb eredményt a „között” és a „születés” változók tengelymetszetei adták, ám még így sem sikerült hasonló illeszkedést generálniuk az elfogadott metrikus modellhez képest, amikor a földrajzi-nemzetiségi csoportok között egyenlővé tettük őket (2. táblázat). A CFI értéke 0,056-tal csökkent (0,924-re), az RMSEA értéke pedig 0,02-vel nőtt (0,057-re, amely a kritikus 0,05 fölötti érték). Így megpróbálkoztunk a földrajzi-nemzetiségi csoportokon belül ugyanazon alcsoportok képzésével, mint amiket a metrikus állandóság tesztelésekor kaptunk, és úgy tűnt, hogy ez a modell már kellőképp hasonló illeszkedésű, mint az elfogadott metrikus állandóság mutató modell (2. táblázat): a CFI értéke mindössze 0,005-tel csökkent (0,975-

re), az RMSEA pedig szinte változatlan maradt (0,037-ről 0,036-ra csökkent). A magyar-szlovák és a magyar-ukrán határ mentén élő magyarországi magyarok, továbbá az ukrainai magyarok esetében az „anyanyelv”, a „közös” és a „születés” válaszkategóriákhoz tartozó tengelymetszetek egyenlőnek mondhatók a csoportok között, sőt, a magyarországi magyarok között mind a négy válaszkategória esetében igaz ez a hasonlóság. A második alcsoportot képző szlovákiai szlovákok és ukrainai ukránok között az „állampolgárság” kivételével ugyancsak minden tengelymetszet statisztikai értelemben egyenlőnek mondható. A szlovákiai magyarok ismét nem tartoznak egyik alcsoporthoz sem, mivel értékeik nagymértékben különböznek a többi földrajzi-nemzetiségi csoport értékeitől. A csoportok közti hasonlóságok és különbségek tehát megfelelnek a metrikus állandóság tesztelésekor látottakkal.

2. táblázat

Az illeszkedés mérőszámai és azok változása a konfigurális, metrikus és skaláris állandóság tesztelésekor

	CFI	RMSEA	P-CLOSE
konfigurális állandóság	0,988	0,037	0,900
teljes metrikus állandóság	0,941	0,054	0,218
részleges kétváltozós metrikus állandóság*	0,976	0,038	0,952
alcsoportonkénti metrikus állandóság**	0,980	0,037	0,949
teljes skaláris állandóság	0,878	0,063	0,003
részleges kétváltozós skaláris állandóság***	0,924	0,057	0,103
alcsoportonkénti skaláris állandóság****	0,975	0,036	0,982
<i>kritikus érték</i>	$\geq 0,9$	$\leq 0,05$	$\geq 0,5$
<i>változás kritikus értéke</i>	$\Delta \leq 0,01$	$\Delta \leq 0,015$	-

* részleges kétváltozós metrikusnál egyenlők: között, születés

** alcsoportonkénti metrikusnál egyenlők:

- között és születés esetében (parciális): szlovák-magyar határon magyarországi magyarok – ukrán-magyar határon magyarországi magyarok – ukrainai magyarok;
- között és állampolgár és születés esetében (teljes): szlovák-magyar határon magyarországi magyarok – ukrán-magyar határon magyarországi magyarok;
- között és születés esetében (parciális): szlovákiai szlovákok – ukrainai ukránok.

*** részleges skalárisnál egyenlők: között születés

**** alcsoportonkénti skalárisnál egyenlők:

- között és születés esetében (parciális): szlovák-magyar határon magyarországi magyarok – ukrán-magyar határon magyarországi magyarok – ukrainai magyarok;
- között és állampolgár és születés esetében (teljes): szlovák-magyar határon magyarországi magyarok – ukrán-magyar határon magyarországi magyarok;
- között és születés esetében (parciális): szlovákiai szlovákok – ukrainai ukránok.

Ahogy a regressziós elemzésekkor is gyakran értelmezhetetlen a tengelymetszet (konstans) értéke, jelen esetben is nehéz lenne értelmet tulajdonítani neki. Éppen ezért, ennek interpretációjától most is eltekintünk (a földrajzi-nemzetiségi csoportoknál az egyes válaszkategóriákhoz tartozó tengelymetszetek nagyságát szemléltető táblázatot L. *Melléklet 1. táblázat*). Fontos azonban kiemelni, hogy a skaláris állandóság tesztelése mindenképpen szükséges volt, hiszen a tengelymetszet adja meg egy hatás viszonyítási pontját: így, még ha a hatáserőségek (regressziós együtthatók) azonosak is, a látens változók átlagai csak akkor összehasonlíthatók, ha a tengelymetszetek is egyeznek, tehát ha a hatások „mértékegysége” is ugyanolyan.

A konfigurális, a metrikus és a skaláris állandóság teszteléséhez tartozó modellek illeszkedésének mérőszámait a 2. *táblázat*ban láthatjuk.

Mivel a két alcsoportba tartozó földrajzi-nemzetiségi csoportok megfeleltek mind a konfigurális, mind a metrikus, mind pedig a skaláris állandóság követelményeinek, megvizsgálhattuk a nemzeti identitáshoz tartozó átlagait (3. *táblázat*). Fontos azonban, hogy az átlagokat csak az egyes alcsoportokon belül hasonlíthatjuk össze egymással, hiszen csak az ezeken belüli földrajzi-nemzetiségi csoportokról mondható el, hogy a nemzeti identitásuk azonos módon épül fel a négy válaszkategóriából.

3. táblázat

Az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok nemzeti identitásbeli átlagai a mérési modellben (zárójelben az átlagokhoz tartozó standard hiba nagysága)

szlovák–magyar határon magyarországi magyar	szlovákiai magyar	szlovákiai szlovák	ukrán–magyar határon magyarországi magyar	ukrajnai magyar	ukrajnai ukrán
3,828 (0,020)	3,161 (0,055)	3,143 (0,073)	3,815 (0,021)	3,491 (0,037)	3,589 (0,063)

Lássuk tehát először a magyarországi és ukrainai magyarok nemzeti identitásbeli átlagait. A magyar–szlovák határ mentén élő magyarok átlaga 3,828, a magyar–ukrán határ mentén élő magyarországi magyaroké 3,815, az ukrainai magyaroké pedig 3,491. Látszólag tehát a magyarországi magyaroké meglehetősen hasonló egymáshoz, míg az ukrainai magyarok átlaga ennél valamivel alacsonyabbnak tűnik. Kérdés azonban, hogy statisztikai értelemben is különböznek-e egymástól ezek az átlagok. Ennek a kérdésnek a tesztelése hasonló a különböző állandóságok teszteléséhez: egyenlővé tettük az átlagokat, és amennyiben ezzel a feltétellel együtt nem romlott a modell illeszkedése, annyiban azt mondhatjuk, hogy az átlagok egyenlők egymással. Elvégezve a tesztet, azt mondhatjuk, hogy az alcsoportot alkotó három földrajzi-nemze-

tiségi csoport átlagai megegyeznek, tehát nincs különbség a magyar-szlovák és a magyar-ukrán határ mentén élő magyarországi magyarok, továbbá az ukrainai magyarok között a nemzeti identitás mértékének tekintetében.

A második alcsoportot a szlovákiai szlovákok és az ukrainai ukránok alkotják. A szlovákok esetében a nemzeti identitás átlaga 3,143, míg az ukránoknál ugyanez az érték 3,589. Ebben az esetben is felmerülhet a kérdés, hogy megegyeznek-e egymással az átlagok vagy a szlovákoknak gyengébb a nemzeti identitása, mint az ukránoké. Az egyenlőség feltételezése után a modell illeszkedése nem változott jelentősen, így azt mondhatjuk, hogy az átlagok egyenlők, a szlovákiai szlovákok és az ukrainai ukránok nemzeti identitása hasonló mértékű.

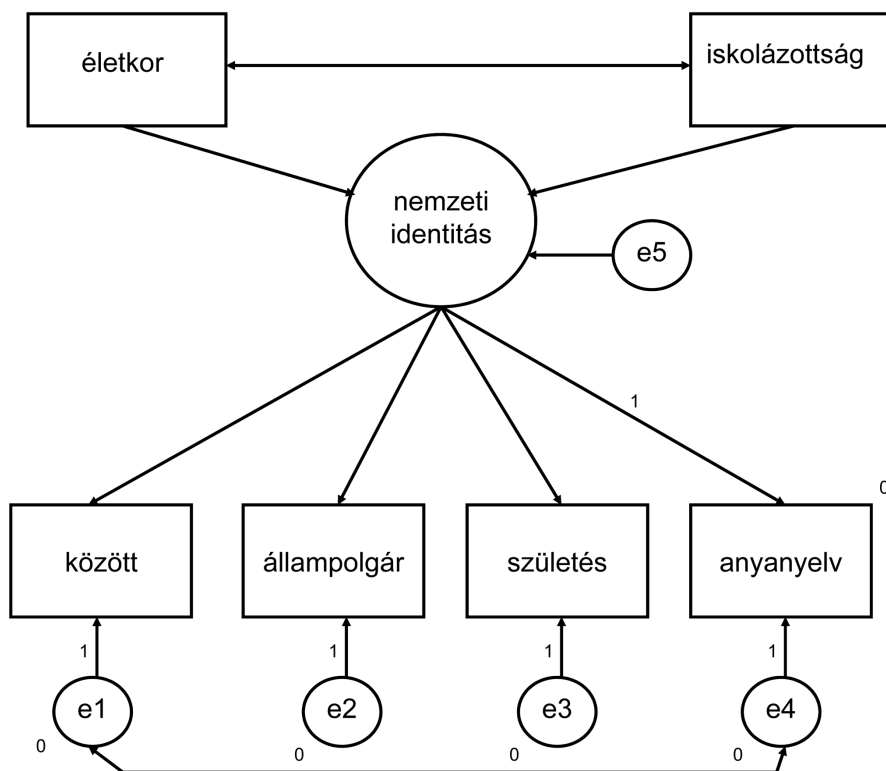
Úgy tűnik tehát, hogy az alcsoportokon belüli földrajzi-nemzetiségi csoportoknál nemcsak a nemzeti identitás konstrukciója egyezik meg, de annak intenzitása is. Az egyes alcsoportok közti összehasonlításra viszont azért nincs lehetőségünk, mert a nemzeti identitás másképp épül fel bennük, így az átlagok összevetése parttalan lenne, hiszen két különböző látens változó átlagait hasonlítanánk össze.

A földrajzi-nemzetiségi csoportok társadalmi-demográfiai összetételének hatása a nemzeti identitásra

Kutatási eredményeink az eddigiekben kizárólag a földrajzi-nemzetiségi csoportok által okozott különbözőségekre irányultak, azonban felmerül a kérdés, hogy nem a különböző csoportok eltérő társadalmi-demográfiai összetétele okozza-e a nemzeti identitásbeli különbségeket vagy hasonlóságokat. Éppen ezért fontosnak tartottuk bevonni a modellbe azt a két társadalmi-demográfiai változót, melyek a leginkább hatással lehetnek a nemzeti identitásra. A SEM modellezés ezen lépését a strukturális modell elkészítésének nevezzük. A modellbe így az életkor és az iskolai végzettség hatása is beépítésre került, mivel úgy véljük, hogy ezen változók határozzák meg leginkább a kérdezettek nemzeti identitáshoz fűződő viszonyát (4. ábra).

Kérdésünk tehát az volt, hogy a korábbi eredményünk, miszerint az alcsoportokon belül az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok nemzeti identitásbeli átlaga egyenlő, fennáll-e akkor is, ha kontroll alatt tartjuk a kérdezettek iskolai végzettségét és életkorát. Azt vizsgáltuk tehát, hogy az eredményeink nemcsak a földrajzi-nemzetiségi csoportok eltérő összetételéből adódnak-e.

4. ábra
A nemzeti identitás strukturális modellje

Annak, hogy az átlagokat összehasonlíthassuk a társadalmi-demográfiai változók kontroll alatt tartása után is, az a feltétele, hogy az egyes társadalmi-demográfiai változókból a nemzeti identitás felé irányuló hatások nagysága megegyezzen az alcsoportokon belül. (Hiszen ha az utak erőssége eltérő az egyes csoportok között, akkor az átlagok különbségét lehet, hogy az eltérő hatások okozzák; míg ha a csoportok között megegyeznek ezen utak erősségei, akkor a változás ténylegesen kizárólag a kontroll hatásának köszönhető.) Az életkorból és az iskolázottságból induló utak erősségét és irányát mutató regressziós együtthatók közül szinte alig van olyan, amelynek szignifikáns a hatása a nemzeti identitásra. Az életkor egyik alcsoportban sem szignifikáns, míg az iskolázottság mindössze a két magyarországi magyarokat tömörítő csoportban fejt ki szignifikáns hatást: a hatás iránya negatív, tehát azt mondhatjuk, hogy ebben a két csoportban minél iskolázottabb valaki, annál kevésbé erős a nemzeti identitása. Úgy tűnik tehát, hogy az életkor és az iskolai végzettség nincs hatással nemzeti identitásra, csak a magyarországi te-

rületeken, azon belül is mindössze az iskolázottság. (Az iskolai végzettségből és az életkorból a nemzeti identitás felé irányuló együttthatók nagyságát L. *Melléklet 2. táblázat*). Meg kellett tehát vizsgálni, hogy az iskolai végzettségből és az életkorból kiinduló regressziós együttthatók erőssége megegyezik-e az ugyanazon alcsoportokba tartozó földrajzi-nemzetiségi csoportok között. Ezt ismételt az illeszkedés romlásának tesztelésével tudtuk végrehajtani. Miután egyenlővé tettük az iskolai végzettségből és az életkorból induló regressziós együttthatókat az egyes alcsoportokba tartozó földrajzi-nemzetiségi csoportok között, azt láthattuk, hogy az elfogadott, konfigurális, metrikus és skaláris állandósággal rendelkező mérési modellhez képest nem romlott jelentősen a modell illeszkedése. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy az életkor és az iskolai végzettség azonos módon hat a nemzeti identitásra az első alcsoport tagjai között (tehát a magyar-szlovák határ mentén élő magyarországi magyarok, a magyar-ukrán határ mentén élő magyarországi magyarok és az ukrainai magyarok között). Ugyanilyen, azonos mértékű hatásról számolhatunk be a második alcsoport tagjai (tehát a szlovákiai szlovákok és az ukrainai ukránok) között. Így elmondható, hogy az átlagok az alcsoportokon belül a társadalmi-demográfiai változók kontroll alatt tartása után is összehasonlíthatók.

4. táblázat

Az egyes földrajzi-nemzetiségi csoportok nemzeti identitásbeli átlagai a strukturális modellben (zárójelben az átlagokhoz tartozó standard hiba nagysága)

szlovák-magyar határon magyarországi magyar	szlovákiai magyar	szlovákiai szlovák	ukrán-magyar határon magyarországi magyar	ukrainai magyar	ukrainai ukrán
3,905 (0,034)	3,168 (0,060)	3,213 (0,121)	3,888 (0,034)	3,584 (0,042)	3,635 (0,116)

A 4. táblázat alapján elmondható, hogy az átlagok nem különböznek jelentősen a mérési modellben talált átlagokhoz képest. A kérdés azonban az, hogy az azonos alcsoportokba tartozó földrajzi-nemzetiségi csoportok átlagai továbbra is egyenlők-e egymással. A korábbiakban is használt illeszkedési tesztet végrehajtva elmondható, hogy a társadalmi-demográfiai változókat kontroll alatt tartva is fennáll az azonos alcsoportba tartozó földrajzi-nemzetiségi csoportok átlagainak egyenlősége. Tehát a csoportok közti esetleges eltérő összetétel kontrollálása után is igaz az, hogy a bármely határ mentén élő magyarországi magyarok és az ukrainai magyarok nemzeti identitása megegyezik; továbbá ugyanígy elmondható az is, hogy a vizsgálatba bevont szlovák és ukrán nemzetiségűek nemzeti identitása is hasonló egymáshoz.

Összefoglalás

Elmondható, hogy a nemzeti identitás mint látens változó fogalma a vizsgált földrajzi-nemzetiségi csoportokon belül különbözőképpen konstruálódik meg. Míg a trianoni békeszerződés által kevésbé negatívan érintett, határmentén élő szlovákok és ukránok esetében az ország lakosai közötti lét és a születés dimenziója kevésbé fontos a nemzeti identitás megalkotásában, addig a magyarországi és ukrainai magyarok esetében ezek a tényezők fontosabb szerepet játszanak. A két tényező a legfontosabbnak a szlovákiai szlovákok között tűnik, ebben a csoportban ugyanis mindkét válaszkategóriánál a többi csoporthoz képest erősebb hatásról számolhatunk be.

A nemzeti identitás tehát azonos módon alakul a magyarországi és ukrainai magyarok esetében, továbbá a szlovákok és az ukránok esetében. Mindez az átlagokra is igaz: a nemzeti identitás mértékében ugyanis nincs különbség a fenti két alcsoport tagjai között, és mindez az egyes csoportok társadalmi-demográfiai összetételének kontrollálása után is igaz.

Melléklet

1. táblázat

A tengelymetszetek (konstansok) értékei a földrajzi-nemzetiségi alcsoportokban az egyes itemeknél

interceptek	élete nagy részében <magyarok/szlovákok/ ukránok> között éljen	állampolgár legyen	az országban szülessen	anyanyelve az ország nyelve legyen
szlovák-magyar határon élő magyarországi magyar	-12,328	-10,908	-12,053	0,000
szlovákiai magyar	-17,025	-40,677	-41,067	0,000
szlovákiai szlovák	-4,616	1,285	-6,224	0,000
ukrán-magyar határon élő magyarországi magyar	-10,245	-12,901	-9,675	0,000
ukrainai magyar	-13,916	-20,594	-17,330	0,000
ukrainai ukrán	-3,555	-4,671	-5,648	0,000

2. táblázat
 A demográfiai változókhoz tartozó regressziós együtthatók nagysága
 a földrajzi-nemzetiségi csoportokban

	együtthatók korból	együtthatók iskolából
szlovák-magyar határon élő magyarországi magyar	0,000	-0,035
szlovákiai magyar	0,000	-0,005
szlovákiai szlovák	0,001	-0,053
ukrán-magyar határon élő magyarországi magyar	0,000	-0,028
ukrajnai magyar	-0,001	-0,031
ukrajnai ukrán	0,002	-0,039

Jegyzetek

- ¹ A kérdőívben feltett kérdések alapján lehetőségünk volt a küllhoni magyaroknál azt is megvizsgálni, hogy milyen kritériumokat támasztanak a tekintetben, hogy valaki magyar legyen. Az ezekkel való összehasonlítás szintén fontos kutatási kérdéseket vet fel, jelen tanulmányban azonban a kérdőív ezen részével nem foglalkozunk, a nemzeti identitás kérdéseit csak azokra az országokra vonatkozóan vizsgáljuk, ahol a kérdezettek élnek.
- ² CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: *Nemzetek egymás tükrében*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 101. p.
- ³ A fenti mérőszámokon kívül gyakran használják a Khí-négyzet-próbát is a modell illeszkedésének megállapítására, ez ugyanis az egyetlen hipotézisteszteszen alapuló módszer, szemben a többi mérőszámmal, melyben a modell illeszkedését konvenciókon alapuló küszöbértékek alapján állapítják meg. A Khí-négyzet-teszt legnagyobb hátránya azonban az, hogy elemszámérzékeny, így egy kis mintán hajlamosabb az illeszkedés elutasítására, mint egy ugyanolyan szerkezetű nagyobb mintán. Mivel jelen vizsgálatban az egyes alcsoportok elemszáma meglehetősen alacsony (a legkisebb esetben 100 fő, a legnagyobbban 301 fő), így annak érdekében, hogy a különböző modellekben azonos mérőszámokat használjunk, a Khí-négyzet-teszt eredményeit nem vizsgáltuk elemzéseink során.
- ⁴ ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: A nemzeti identitás változó konfigurációi Európában című fejezethez – A nemzeti identitás tematizációs szerkezete: mérési dilemmák, In: ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária – CSEPELI György – POÓR János – VÁRHALMI Zoltán: *Nemzeti érzés és európai identitás*, Arktisz Kiadó, Budapest, 2007, 125. p.
- ⁵ Uo.

-
- ⁶ ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária – CSEPELI György: A nemzeti identitás változó konfigurációi Európában, In: ÖRKÉNY-SZÉKELYI-CSEPELI-POÓR-VÁRHALMI: *i.m.*, 34. p.
- ⁷ CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI: *i.m.*, 2002, 128. p.
- ⁸ Mivel a nemzeti identitást alkotó négy válaszkategóriából egy esetben mindenképpen 1-re kellett rögzíteni a regressziós együtthatót és nullára a tengelymetszetet (konstanst), annak érdekében, hogy a modellt identifikálhassuk, úgy döntöttünk, hogy a három államnemzeti koncepciót mérő válaszkategóriát hagyjuk szabadon, és a tőlük koncepciójában különböző kultúrnemzeti válaszkategóriát rögzítjük.